

NAJWAŻNIEJSZE WYKOPALISKA W WIETRZYCHOWICACH

Po dokonaniach Waldemara Chmielewskiego nastąpiła kilkunastoletnia przerwa w badaniach grobów kujawskich. W tym czasie u prof. Konrada Jażdżewskiego dojrzewała myśl zorganizowania jeszcze jednej, największej kampanii wykopaliskowej. Jej głównym celem było stworzenie rezerwatów archeologicznych w oparciu o dobrze przebadane cmentarzyska megalityczne w Wietrzychowicach i Sarnowie. Plany zostały wprowadzone w życie w 1967 roku, kiedy z Łodzi wyruszyły na Kujawy dwie duże ekspedycje archeologiczne. Jednocześnie prof. Konrad Jażdżewski, w oparciu o przygotowane plany, doprowadził do uporządkowania stanu prawnego zabytków. W 1968 r. grobowce wietrzychowickie zostały wpisane do rejestru zabytków nieruchomych w Polsce i od tego czasu objęte są ochroną państwa.

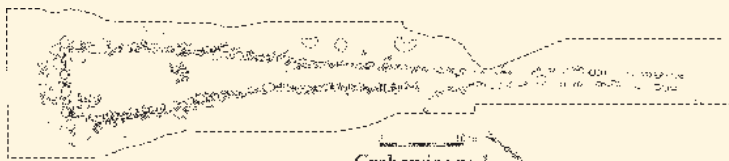
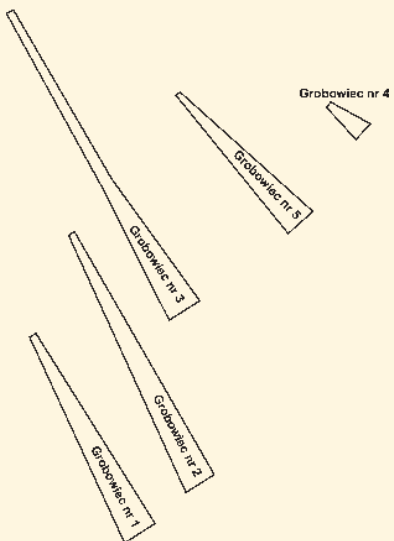
Główne prace wykopaliskowe zgrupowania grobowców kujawskich w Wietrzychowicach przeprowadzono w latach 1967 – 1969 pod kierunkiem prof. Konrada Jażdżewskiego. W pracach brało udział liczne grono pracowników Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi oraz studentów i absolwentów Katedry Archeologii Uniwersytetu Łódzkiego. Wśród nich byli: Stanisław Madajski, Maria Baranowska, Zygmunt Błaszczyk, Mieczysław Góra, Irena Jadczyk, Małgorzata Kowalczyk, Tadeusz Makiewicz i Maria Żemigąła. Badaniami objęto cztery grobowce (o numerach 1, 2, 4 i 5) oraz tzw. miejsce X, w którym miał się znajdować szósty grobowiec. W czasie prac wykopaliskowych okazało się, że w tym miejscu jest tylko naturalny pagórek.

Grobowiec nr 1 został zbadany w 1967 roku. Zbudowano go na planie wydłużonego i trochę nieregularnego trójkąta o długości 76 m i wielkości podstawy 10 m. Obstawa megalitu zachowała się bardzo dobrze, szczególnie do 46 metra jego długości. W wielu miejscach można było obserwować sposób uszczelniania ścian grobowca poprzez umieszczanie między dużymi głazami wielu mniejszych kamieni oraz zastosowanie tzw. podkładek zabezpieczających przed upadkiem wielkie eratyki. Nasymp zbudowano z piasku: w najwyższym punkcie, przed badaniami, miał 120 cm wysokości. Czoło grobowca składało się z 7 dużych głazów z charakterystyczną przerwą,

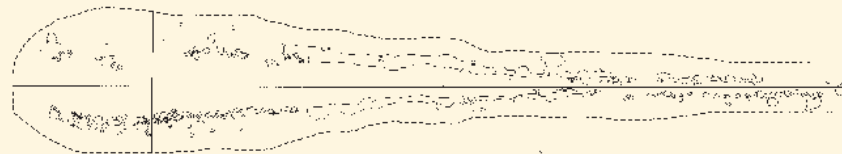
→
Wietrzychowice, rzuty poziome gro-
bowców kujawskich

→
Wietrzychowice, horizontal plans of
the Kuyavian long barrows
→

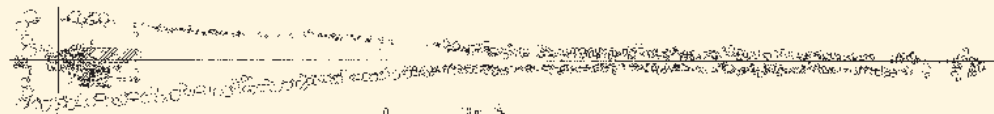
Wietrzychowice, st. 1
Plan sytuacyjny grobowców

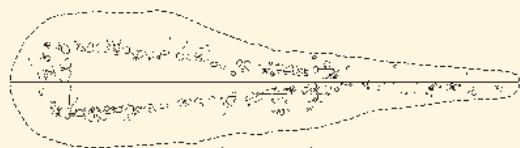
Grobowiec nr 1

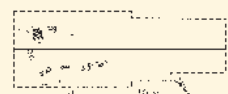
Grobowiec nr 2

Grobowiec nr 3

Grobowiec nr 5

Grobowiec nr 4

stanowiącą prawdopodobnie wejście do wnętrza megalitu. Pod nasypem grobowca odkryto dwa oddzielne bruki kamienne. Na tej podstawie można przypuszczać, że w obrębie megalitu pochowano dwie osoby, których szczątki kostne nie zachowały się. Nie znaleziono również pozostałości wyposażenia zmarłych. W poszczególnych warstwach nasypu grobowca i poza jego obstawą znaleziono ponad 400 zabytkowych przedmiotów, przede wszystkim fragmentów naczyń glinianych i wyrobów krzemiennych oraz część przęślika i niewielkie bryłki polepy, a także kawałki kości zwierzęcych. Wśród ułamków naczyń można wyróżnić kilka, które wydają się być starsze od budowy megalitu.

Badania wykopaliskowe grobowca nr 2 wykonano w 1968 roku. Ma on kształt wydłużonego trójkąta o długość 93 m i szerokość czoła 9 m. Znaczna część obstawy była zniszczona w wyniku rabunkowego pozyskiwania surowca kamiennego, a jej ślady zachowały się w postaci charakterystycznych rowów i dołów po wyrwanych głazach. Prawdopodobnie kamienie te zostały zużyte przez A. Boehmera do budowy parkanu w Wietrzychowicach. Z pierwotnej obstawy zachowały się tylko trzy głazy w czole, część kamieni prawego boku oraz ogon megalitu. W grobowcu nr 2 odkryto pojedynczy grób bez dodatkowych konstrukcji. Zmarłego – mężczyznę w wieku ok. 50 lat, ułożono w pozycji wyprostowanej „na wznak”, bezpośrednio na ziemi, 11 metrów od ściany szczytowej megalitu. W czasie prac wykopaliskowych nie stwierdzono darów grobowych. W warstwach nasypu grobowca znaleziono ok. 200 fragmentów silnie rozdrobnionej ceramiki oraz nieliczne wyroby krzemienne, głównie odpadkowe.

Grobowiec nr 4 został zbadany w 1969 roku. W czasie wykopalisk stwierdzono jego znaczną dewastację w wyniku rabunkowego poboru kamieni. Prawdopodobnie grobowiec miał tylko 30 m długości przy największej szerokości czoła 6,5 m, co czyni go najmniejszym megalitem na Kujawach. Wewnątrz grobowca odkryto zbliżoną kształtem do rombu jamę grobową, w której znajdowały się fragmenty czaszki i szczeka należące do mężczyzny w wieku ok. 30 lat. Inne kości nie zachowały się. Zmarły prawdopodobnie ułożony był „na wznak”, bezpośrednio na piasku. Nie znaleziono przy nim żadnych przedmiotów.

Wietrzychowice, grobowiec nr 1 w trakcie badań w 1967 r. →

Wietrzychowice, long barrow no 1 – during the excavations in 1967 →

Ucho naczynia kultury pucharów lejkowatych odkryte w nasypie grobowca nr 1

Vessel handle of the Funnel Beaker Culture unearthed in the mound of long barrow no 1

Wietrzychowice, grobowiec nr 1
Wietrzychowice, long barrow no 1

Fragmety naczyń kultury pucharów lejgowatych odkryte w nasypie grobowca nr 1

Sherds of the Funnel Beaker Culture vessels unearthed in the mound of long barrow no 1

Fragment obstawy grobowca nr 1 z charakterystycznym uzupełnianiem ścian megalitu mniejszymi kamieniami

Fragment of long barrow no 1 – characteristic megalithic stone wall (cairn), made from big boulders, supplemented with smaller pebbles

Grobowiec nr 5 został rozpoznany w 1968 roku. Zbudowano go na planie wydłużonego trójkąta o długości 47 metrów i szerokości czoła 7,5 m, w którym można zaobserwować charakterystyczną przerwę. Obstawa kamienna była dość dobrze zachowana. W czasie badań wykopaliskowych zaobserwowano ślady podkopywania w przypadku 5 głazów ze ściany szczytowej. Najprawdopodobniej planowano je wywieźć, jednak czynności tych zaniechano. Komora grobowa miała wymiary 3,75 m długości i 3 m szerokości. Pochowano w niej jednocześnie dwóch mężczyzn w wieku 35 i 50 lat. Ułożeni byli na czystym piasku w pozycji wyprostowanej „na wznak”, w odległości ok. 1 metra od siebie. Przy głowie jednego z nich znaleziono kamień wapienny. Na podstawie wykonanej analizy antropologicznej doc. Zdzisław Kapica w 1969 r. stwierdził pozostałości wielokrotnych trepanacji czaszek u obu pochowanych mężczyzn. Powtórne opracowanie szczątków ludzkich, które w 2009 r. opublikował prof. Wiesław Lorkiewicz, wskazuje raczej na przypadkowe uszkodzenia czaszek, które tylko są podobne do otworów trepanacyjnych. W części czołowej grobowca odkryto ponadto pozostałości po słupach drewnianych, które mogły być elementem konstrukcji jakiejś budowli wewnątrz grobowca, łączącej wejście do megalitu z komorą grobową.

Po zakończeniu wykopalisk, tak jak w przypadku wcześniejszych badań, wszystkie grobowce zostały zrekonstruowane do 1971 r. Sprawozdanie z przeprowadzonych prac przygotowane przez dr Irenę Jadczyk ukazało się drukiem w czasopiśmie naukowym „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi, Seria Archeologiczna”, w tomach 16 i 17.

Cechą charakterystyczną badań grobowców kujawskich prowadzonych przez prof. Konrada Jażdżewskiego była dbałość o właściwą dokumentację prac. Szczególnie ważne było wykonywanie fotografii ważniejszych miejsc (np. grobów, szczegółów konstrukcji grobowców i nawarstwień archeologicznych). Istotne było też dokumentowanie całego układu przestrzennego poszczególnych megalitów, co – zważywszy na ich wielkość – było dużym wyzwaniem. Profesor Konrad Jażdżewski już w czasie pierwszej kampanii wykopaliskowej w 1935 r. opracował sposób wyjścia z tej trudnej sytuacji. Fotografie wykonywano z odpowiednio dużej wysokości, gwarantującej,

Wietrzychowice, grobowiec nr 2

Wietrzychowice, long barrow no 2

Wietrzychowice grobowiec nr 5, widok od wierzchołka

Wietrzychowice, long barrow no. 5, a view from the tip

że w kadrze zmieści się cały obszar badań. Aby to osiągnąć budowano specjalną drabinę, o długości nawet do 20 m, którą przystawiono do drzewa rosnącego w odpowiednim miejscu. Na drzewie montowano małą platformę dla łatwiejszego wykonywania zdjęć. Na kilku ujęciach z lat 1967 – 1970 widać fotografa wspinającego się po drabinie, a na fotografii z 1935 r. Stanisława Madajskiego „na bocianim gnieździe”.

W pamiętnikach prof. Konrada Jażdżewskiego czasem znajdujemy krótkie wzmianki dotyczące życia codziennego w czasie wykopalisk. W przypadku badań w Wietrzychowicach wiemy, że cała kilkunastoosobowa ekipa mieszkała razem, pod namiotami ustawionymi w bezpośredniej bliskości grobowców. Na podstawie szczegółów można domyślić się, że obóz usytuowany był na skraju lasu, tuż przy zabudowaniach wsi Śmieły. Być może był to teren obecnego „leśnego” parkingu. Z uwagi na ciągły niedobór środków finansowych, codzienne życie połączone z pracą było dość ciężkie. Sytuację komplikowało też znaczne oddalenie od sklepów, co było szczególnie uciążliwe z uwagi na brak w ekspedycji samochodu. Jedynym środkiem transportu były rowery, a czasem motor z koszem marki Junak. Stanisław Madajski, który jeszcze w 1971 r. rekonstruował grobowce, przygotowując otwarcie rezerwatu archeologicznego w liście do prof. Konrada Jażdżewskiego narzekał (...) *tylko proszę, żeby nie zjechało tu za dużo ludzi bo wtedy będzie kłops. Ja tu coś przygotuję ale nie za wiele bo nie mogę w żaden sposób wykąbinować forsę. Na razie trochę grosza skąbinuje, a reszcie dołożę sam. Dalej pouczał: W żadnym wypadku nie można zabierać nikogo z Muzeum bo to sprawiłoby nam wielki kłopot, bo w tych prymitywnych warunkach musielibyśmy się wstydzić. Mamy prośbę do Pana Profesora, żeby mógł Pan kupić w łodzi ¾ kg dobrej szynki i trochę kawy, bo tu z tym żarciem jest beznadziejnie.*

Ostatecznie w 1971 roku, dzięki przychylności nadleśnictwa, powstał rezerwat archeologiczno-przyrodniczy w Wietrzychowicach. Razem z megalitami ochroną objęto obszar ich bezpośredniego otoczenia o powierzchni około 10 ha. W tak pojętym rezerwacie przy każdym z grobowców ustawiono tablice informacyjne, a także zbudowano wiatę dla turystów. Dla prof. Konrada Jażdżewskiego miał to być wstęp do kolejnych działań i powołania do życia odrębnej instytucji, która miała zajmować się przede wszystkim ochroną i popularyzacją megalitów z Wietrzychowic i Sarno-

Fragment naczynia (puchara) kultury pucharów lejkwatych odkryty w nasypie grobowca nr 2

Sherds of the Funnel Beaker Culture vessels unearthed in the mound of long barrow no 1

Profesor Konrad Jażdżewski (z laską) i Stanisław Madajski opowiadają o pracach wykopaliskowych grobowca nr 2

Profesor Konrad Jażdżewski (with a walking stick) and Stanisław Madajski, talking about the excavations of long barrow no 2

wa. Jednak zmiany polityczne zachodzące w Polsce po 1970 r. dosięgły i prof. Konrada Jażdżewskiego. Jak sam wspominał, w 1972 r.: *(...) zmuszony zostałem opuścić Uniwersytet Łódzki kilka lat przed przejściem na emeryturę, w połowie roku akademickiego.* Ograniczone możliwości Profesora, który pozostał do 1979 r. na stanowisku dyrektora Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi, ostatecznie uniemożliwiły realizację planów. W kolejnych latach grobowcami wietrzychowickimi opiekowały się Lasy Państwowe, poprzez Nadleśnictwo Koło (do 1979 r. i od 1993 r.) oraz Nadleśnictwo Włocławek (w latach 1979 – 1992), przy współpracy z Muzeum Ziemi Kujawskiej i Dobrzyńskiej we Włocławku. Należy tu wspomnieć o p. nadleśniczym Witoldzie Warlichu i p. nadleśniczym Mirosławie Macherskim, dzięki którym grobowce przetrwały do XXI wieku. Dużą troskę o stan grobowców wykazywał Eugeniusz Paliwoda, mieszkaniec Śmieł, pracownik prof. Konrada Jażdżewskiego w czasie badań wykopaliskowych, a potem przez wiele lat społeczny opiekun rezerwatu archeologiczno-przyrodniczego w Wietrzychowicach.

Równoległe z pracami w Wietrzychowicach prowadzone były badania wykopaliskowe w Sarnowie. W latach 1966 – 1974 pracownicy Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi, pod kierunkiem dr Lidii Gabałówny, a po jej przedwczesnej śmierci, dra Henryka Wiklaka, dokończyli badania cmentarzyska. W tym czasie rozpoznano trzy grobowce o nr od 7 do 9. Wśród nich najciekawszym okazał się ten oznaczony numerem 8, którego cechą szczególną była tzw. przystawka. Ujawnione w czasie wykopalisk szczegóły skłaniają do przypuszczenia, że tak naprawdę były to dwa grobowce, jeden starszy – z własnym pochówkiem centralnym – i drugi młodszy, którego budowa ograniczyła się do dostawienia nowego czoła (o długości zaledwie 9 m) do istniejącego już megalitu. W tak przygotowanym „nowym” grobowcu pochowano w kolejnym grobie centralnym dwie osoby. Zagadkowym okazał się megalit nr 9, w którym odkryto pochówek prawdopodobnie kobiety. Jej szczątki złożone były w drewnianej trumnie, a grobowiec zbudowany był tylko z nasypu ziemnego, bez „obowiązkowej” obstawy kamiennej.

W 1966 roku jeden z uczestników ekspedycji archeologicznej, Holender J. A. Bakker, zainteresował się wzniesieniem w pobliżu grobowca nr 1. Wkrótce okazało się,

Wietrzychowice, grobowiec nr 3, widok od wierzchołka

Wietrzychowice, long barrow no 3 a view from the tip

Narzędzie krzemienne wykonane z surowca sprowadzanego z terenów dzisiejszej Ukrainy, odkryte w pobliżu grobowca nr 3

Flint tool made of raw material imported from the area of today's Ukraine. The tool was unearthed near long barrow no 3

że znajdowały się tam pozostałości niewielkiej osady. Podczas przeprowadzonych wykopalisk odkryto liczne zabytki z najstarszej fazy kultury pucharów lejkowatych, które szybko stały się sensacją archeologiczną znaną w całej Europie.

Po zakończeniu badań wykopaliskowych w Sarnowie dr Henryk Wiklak zrekonstruował grobowce oraz – wzorem Wietrzychowic – zaaranżował „rezerwat archeologiczny”. Przy megalitach ustawił pierwsze tablice informacyjne, a także przygotował infrastrukturę dla turystów, która przyjęła postać ścieżki dydaktycznej oraz parkingu z drewnianą wiatą.

Cały program badań archeologicznych w Wietrzychowicach i Sarnowie został wykonany zgodnie z założeniami kompleksowej ochrony dziedzictwa archeologicznego, przedstawionymi przez prof. Konrada Jażdżewskiego w pracy – adresowanej głównie do studentów – pt. „Ochrona zabytków archeologicznych. Zarys historyczny”. Autor zauważa, że jedynym sposobem ratowania zabytków archeologicznych jest przeprowadzenie *de facto* niszczących badań terenowych. Swoje stanowisko argumentował w ten sposób: *(...) każde badanie archeologiczne w terenie, (...) połączone jest z bezpowrotnym zniszczeniem dużej lub nawet przeważającej części źródła naukowego, jakim jest zespół złożony ze środowiska (bezpośredniego otoczenia, warstwy kulturowej) oraz tkwiącego w nim zabytku archeologicznego. Dlatego archeologia (...) musi stosować cały arsenał metod fizycznych, chemicznych i przyrodniczych, w celu powetowania tej ogromnej straty jaką jest zaprzepaszczenie dla potomności tego właśnie „łożyska” w którym znajdował się zabytek (...)*. Profesor Konrad Jażdżewski uważał, że aby ratowanie w ten sposób rozumianych zabytków mogło zakończyć się sukcesem, powinno składać się z czterech etapów – zespołów działań. Dopiero po sumiennym wypełnieniu wszystkich z nich, zdaniem Profesora, można mówić o poprawnie wykonanej pracy i wywiązaniu się z obowiązków ratowania zabytków podjętych z chwilą rozpoczęcia wykopalisk. Według prof. Konrada Jażdżewskiego działania na rzecz ochrony zabytków archeologicznych powinny składać się z:

- badań terenowych prowadzonych z zastosowaniem nowoczesnych metod eksploracji, dokumentacji oraz analiz specjalistycznych,

→
[Wietrzychowice, grobowiec nr 4](#)

[Wietrzychowice long barrow no 4](#)
→

- opracowania naukowego źródeł archeologicznych i ich publikacji specjalistycznej,
- konserwacji i inwentaryzacji zabytków oraz dokumentacji, a następnie zapewnienia właściwego przechowywania w specjalistycznych magazynach muzealnych,
- upowszechnienia w społeczeństwie dokonanych odkryć.

Profesor Konrad Jażdżewski, kierując pracami w Wietrzychowicach i Sarnowie oraz mając do dyspozycji świetny zespół badawczy, a także zaplecze Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi, z nawiązką wypełnił pierwsze trzy punkty. W stworzeniu „wiczystego rezerwatu archeologicznego” na miarę znaczenia i wielkości kujawskich megalitów przeszkodziła mu polityka.

Wietrzychowice, grobowiec nr 5

Wietrzychowice, long barrow no 5

Wietrzychowice, grobowiec nr 5 w trakcie badań wykopaliskowych w 1969 r. (tyczkami zaznaczono zasięg jamy grobowej)

Wietrzychowice, long barrow no 5 during the excavations in 1969 (sticks indicate the range of inhumation pit)

Wietrzychowice, grobowiec nr 5, pochówek centralny

Wietrzychowice, long barrow no 5, central burial

Wietrzychowice, grobowiec nr 5, czaszki ludzkie po analizie antropologicznej

Wietrzychowice, long barrow no 5, human skulls after anthropological examination

Kamienna głowica buławy (z niedowierconym otworem), odkryta w nasypie grobowca nr 5, prawdopodobnie z wczesnej epoki brązu

Stone mace head (with not completely bored hole), unearthed in the mound of long barrow no 5, probably the Early Bronze Age

Fragmenty naczynia z okresu rzymskiego (II – III w. n.e.),
toczonego na kole garncarskim, odkryte w nasypie gro-
bowca nr 5

Fragment of a vessel thrown on a potter's wheel (the
Roman Period, 200–300 A.D.), unearthed in the mound
of long barrow no 5

Dr Irena Jadczyk z synem i Stanisław Madajski.
Zdjęcie wykonane podczas badań w Wietrzy-
chowicach

Irena Jadczyk PhD with her son and Mr Stani-
sław Madajski. Photograph taken during the
excavations at Wietrzychowice

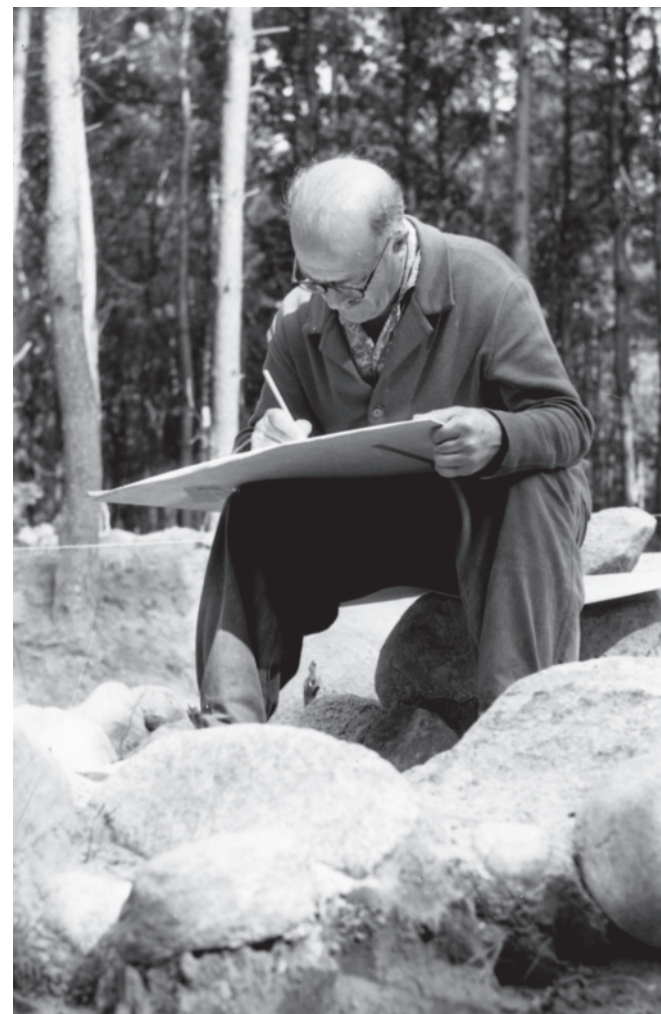

Teodolit i aparat fotograficzny – niezbędne narzędzia archeologa

Theodolite and camera – essential tools of the archaeologist

Stanisław Madajski wykonuje dokumentację rysunkową w trakcie badań w Wietrzychowicach

Stanisław Madajski drawing scientific documentation during the excavations at Wietrzychowice

Wietrzychowice st. 1.
 por. kalski
 P. Stanisław Madajski
 kooperator Państw. Muz.
 Archeol. na "gwieździe
 bojaranin" na wys. ok.
 10 m, szedł do kopca
 odzi grobu III kępnolig
 k. muh. Lgh. od strony
 SE (cota)

M. H. K.
 № 266.

PAŃSTWOWE MUZEUM
 ARCHEOLOGICZNE
 Archiwum Nauk.
 № 269 inv. 20/96. 5.4.21

Stanisław Madajski wykonuje dokumentację fotograficzną „z bocianiego gniazda” w trakcie badań wykopaliskowych grobowca nr 3 w 1935 r.

Stanisław Madajski taking photographs from the “crow’s nest”. The photographs were taken for scientific documentation during the excavations of long barrow no 3 at Wietrzychowice, 1935

Prace wykonywane podczas rekonstrukcji grobowców w Wietrzychowicach

Works carried out during the reconstruction of the long barrows at Wietrzychowice

Obstawa kamienna grobowca nr 1 przygotowana do rekonstrukcji megalitu, w tle obóz ekspedycji archeologicznej

Megalithic cairn of long barrow no 1 prepared for the reconstruction, against the background of campsite of an archaeological expedition

Ukończona rekonstrukcja grobowca nr 1

Completed reconstruction of long barrow no 1

➔
Wietrzychowice, po otwarciu rezerwatu archeologicznego. Od prawej Eugeniusz Paliwoda, nadleśniczy Witold Warlich, Profesor Konrad Jażdżewski, Stefania Jażdżewska, Marian Skoczylas

Wietrzychowice, after the initial opening of the Archaeological Park. From the right Eugeniusz Paliwoda, forest district manager Witold Warlich, Professor Konrad Jażdżewski, Stefania Jażdżewska, Marian Skoczylas.

Wietrzychowice, obóz ekspedycji archeologicznej

Wietrzychowice, campsite of archaeological expedition

REZERWAŁ
CIEKAWYCH
Z MIEJSCZEI
DOKI KAWRKA
W OLSZTYNIE
W 1954 ROKU
WYKONANO
PRACY WYKONANO
W OLSZTYNIE
W 1954 ROKU
WYKONANO
W OLSZTYNIE
W 1954 ROKU
WYKONANO

Badania wykopaliskowe w Sarnowie

Excavations at Sarnowo

Metody eksploracji bruków kamiennych w Sarnowie

Methods of exploration of cobbled
stone paving at Sarnowo

Sarnowo, grobowiec nr 9, grób 1, dłuto kościane

Sarnowo, long barrow no 9, grave 1, bone chisel

Dr Lidia Gabałówna opowiada o badaniach archeologicznych

Lidia Gabałówna PhD talking about the excavations

Sarnowo, grobowiec nr 9, stan z 2014 r.

Sarnowo, long barrow no 9, state of preservation in 2014

Sarnowo, grobowiec nr 9, grób 1, łyżka gliniana

Sarnowo, long barrow no 9, grave 1, clay spoon

Sarnowo, narzędzie wykonane z tzw. krzemienia czekoladowego pochodzącego z rejonu Gór Świętokrzyskich

Sarnowo, flint tool made of chocolate flint from the region of the Świętokrzyskie Mountains (Holy Cross Mountains)

Sarnowo, naczynie wczesnej fazy kultury pucharów lejkowatych

Sarnowo, a vessel from the early phase of the Funnel Beaker Culture

Sarnowo, naczynie wczesnej fazy kultury pucharów lejkowatych

Sarnowo, a vessel from the early phase of the Funnel Beaker Culture

Sarnowo, grobowiec nr 8, skorupa żółwia błotnego

Sarnowo, long barrow no 8, shell of a pond tortoise

